

چکیده پایان نامه

نام خانوادگی: عسکری	نام: رحیمه
عنوان پایان نامه: جلوه های زیباشناختی استثناء در قرآن کریم	
استاد راهنما: دکتر ولی الله شجاعپوریان	استاد مشاور: دکتر علیرضا محکی پور
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات عربی
محل تحصیل: دانشگاه شهید چمران اهواز	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی
تاریخ فارغ التحصیلی: ۲۹/۶/۸۹	تعداد صفحات: ۴۰۱
کلید واژه ها: استثناء، زیبایی شناسی، بلاغت، حصر و قصر.	
<p>چکیده</p> <p>استثناء، یکی از مباحث علم نحو است که با توجه به اسرار و رموز نهفته در آن، جایگاه ویژه ای را در قرآن به خود اختصاص داده است. اندیشمندان و صاحب نظران علم بلاغت نیز آن را به عنوان یکی از شگردهای ایجاز و اختصاص در کلام برشمرده و از زوایای مختلف به بحث و بررسی در اسلوب آن پرداخته اند. رساله ای که هم اکنون با عنوان «جلوه های زیباشناختی استثناء در قرآن کریم» ارائه گردیده، پژوهشی است در خصوص جنبه های بلاغی استثناء در آیات شریفه قرآن. تحقیق حاضر، در پنج فصل تنظیم شده که در فصل اول به منظور آشنایی خواننده با ماهیت رساله، به مباحثی در خصوص زیبایی شناسی اشاره شده است. فصل دوم، بر اساس نیاز هر پژوهش به پیشینه تحقیقاتی، به تاریخچه ی بلاغت و اهمیت آن از دیدگاه بزرگان اختصاص داده شده است. در فصل سوم (به عنوان پایه و اساس فصل بعد)، قواعد و اصول استثناء به طور موجز و مکفی به همراه تعاریفی از مفاهیم آن، بیان گردیده است. فصل چهارم، بخش اصلی رساله بوده و مشتمل بر شواهد استثناء در آیات قرآن کریم است؛ که هر آیه از نظر علم نحو و بلاغت، و با توجه به کتب تفسیر بررسی شده است. در این راستا استثنائاتی مشاهده گردید که توسط ادات مشهور صورت نگرفته بودند؛ لذا این موارد شاذ، با عنوان «استثناءات استثناء» در فصل پنجم جمع آوری شده است. اغراض استثناء در قرآن عبارتند از: ارشاد، استهزاء و کنایه، توصیف و بیان حال، رد و انکار مخاطب، تبیین و روشنگری، تذکر و آگاهی، و هشدار و گوشزد، تهدید و انداز، تسلی خاطر، بیان حکم، دفع توهم، تاکید، متمیم و تعلیل، توییح و تحقیر، تبرئه، مبالغه، مدح و ذم، بشارت، اعتذار، تقریر و تضرع، دریغ و حسرت، تشویق، تعجب، تعظیم و تکریم.</p>	

تقدیم بہ:

خاتم النبیا

حضرت محمد مصطفیٰ (ص)

و خاندان پاکش (ع)

و تقدیم بہ :

مادر: آن اسوۂ صبر و استقامت، ہم او کہ بہشت زیر پایش است، و مہر و محبت در قلبش .

پدر: کہ چگونه زیستن و چگونه بودن را بہ من آموخت، او کہ روح بلندش مظهر سربلندی من است .

تقدیر و سپاسگذاری :

« مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ »

آن کس که سپاس خلق را پاس نداشت بر شکر خدای خویش همت نگماشت .

اکنون که با تأییدات خداوند متعال، موفق به اتمام این رساله گردیدم خدا را شاکر و سپاسگذارم. همانگونه که امام سجاده(ع) در صحیفه سجادیه می فرماید: «بارخدا یا کسی به پایان شکر و سپاس تو نمی رسد مگر اینکه از احسان و نیکی تو، چیزی بر او فراهم آید که او را به شکری دیگر وادار می گرداند» .

اینک که با الطاف واسعه الهی و در محیطی سالم و آکنده از شور و اشتیاق، به افتخار شاگردی اساتیدی فرهیخته نائل گردیدم وظیفه خود می دانم که از بذل محبت، و تلاش صادقانه ایشان، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. استادانی ارجمند که خوشه چین باغ علم و معرفت آنها بوده و متواضعانه در محضرشان زانو زده ام .

پژوهشی که هم اکنون عرضه می دارم اختراع و کشف شخصی نیست بلکه آمیخته ای است از دستاوردهای پیشینیان، با آنچه که خود در سایه همکاری های صمیمانه استاد راهنمای گرانقدر، جناب آقای دکتر ولی اله شجاعپوریان، و مساعدت بی دریغ استاد مشاور محترم، جناب آقای دکتر علیرضا محکی پور به دست آوردم؛ اساتیدی معزز، که راهنمایی های لازم را در ارائه این تحقیق مبذول فرمودند و با بیان نکات استادانه، مرا در نگارش این رساله از انجام تا فرجام یاری رساندند. همچنین از زحمات بی شائبه اساتید داور که دلسوزانه مرا در ویرایش رساله راهنمایی نمودند صمیمانه تشکر و قدردانی می نمایم. امید که همواره دعای خیر و عاقبت نیکو، قرین لحظه هایشان باشد . از جناب دکتر حسن دادخواه که امر نظارت بر رساله را بر عهده گرفتند بسیار سپاسگذارم .

سپاس از مادرم که همواره مرا از باران لطفش سیراب نمود و نهال فکر و اندیشه را با دستان سبز محبتش، در وجودم پروراند.

سپاس از پدرم که در راه رسیدن به کمال یاری ام نمود و امروز حاصل زحمت و محبت اوست. امید است که روحش غریق رحمت الهی گردد.

تشکر خالصانه دارم از خواهران و برادران عزیزم که در تمام مراحل زندگی، پشتیبان و مایه دلگرمی ام بوده و با تمام وجود در جاده سبز زندگی همراهی ام نمودند .

از مدیریت و کادر محترم آموزش، مسئولان گرانقدر کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی، و اعضای کتابخانه خاقانی سپاسگذاری می نمایم. همچنین از جناب مهندس علی اصغر پهلوانپور، و جناب آقای ابوالفضل عدالت فر که با همفکری های ارزنده و سودمندشان مرا در این تحقیق یاری نمودند کمال تشکر را دارم.

در خاتمه از سرکار خانم ستوده، سرکار خانم افشار منش، و تمامی دوستان و عزیزانی که در راه انجام این تحقیق، مدد رساندند صمیمانه تشکر می نمایم .

امید که لطف و عنایت پروردگار همواره بر زندگی شان سایه گستر باشد .

فهرست مطالب:

- ۱ - مقدمه
- ۵ - فصل اول: زیبایی شناسی
- ۶ - زیبایی شناسی
- ۱۴ - پیشینه زیبایی شناسی
- ۱۴ - زیبایی شناسی قرآن
- ۲۲ - فصل دوم: بلاغت
- ۲۳ - بلاغت در لغت
- ۲۳ - بلاغت در اصطلاح
- ۲۴ - هدف علم بلاغت
- ۲۵ - تاریخچه بلاغت
- ۲۸ - تأثیر مکاتب مختلف بر بلاغت
- ۲۹ - رویکرد اندیشمندان به بلاغت
- ۳۳ - فصل سوم: استثناء
- ۳۴ - استثناء در لغت و اصطلاح
- ۳۴ - ارکان استثناء
- ۳۵ - اقسام استثناء

- ۳۶ اعراب مستثنی
- ۳۹ عامل نصب مستثنی
- ۴۰ جواز حذف مستثنی
- ۴۰ جواز حذف ادات استثناء
- ۴۱ جواز تقدیم حرف استثناء در ابتدای کلام
- ۴۱ تقدیم مستثنی بر مستثنی منه یا عامل
- ۴۲ مستثنی پس از جملات معطوف
- ۴۲ ادات استثناء
- ۵۶ أغراض استثناء
- ۵۷ الف) حصر و قصر
- ۶۶ ب) مدح شبیه به ذم
- ۶۷ پ) ذم شبیه به مدح
- ۷۱ فصل چهارم: تحلیلی زیباشناختی بر شواهد استثناء در قرآن کریم
- ۷۲ - سوره بقره
- ۹۳ - سوره آل عمران
- ۱۰۳ - سوره نساء
- ۱۱۸ - سوره مائده
- ۱۲۳ - سوره أنعام
- ۱۳۸ - سوره أعراف

- ١٤٤ سورة أنفال
- ١٤٨ سورة توبه
- ١٥٧ سورة يونس
- ١٦٥ سورة هود
- ١٨١ سورة يوسف
- ١٩٢ سورة رعد
- ١٩٤ سورة ابراهيم
- ١٩٧ سورة حجر
- ٢٠٤ سورة نحل
- ٢١٠ سورة إسرائاء
- ٢٢٤ سورة كهف
- ٢٣٠ سورة مريم
- ٢٣٣ سورة طه
- ٢٣٧ سورة أنبياء
- ٢٤٣ سورة حج
- ٢٤٤ سورة مؤمنون
- ٢٤٩ سورة نور
- ٢٥٢ سورة فرقان
- ٢٥٧ سورة شعراء

- سورہ نمل ۲۶۳
- سورہ قصص ۲۶۸
- سورہ عنکبوت ۲۷۲
- سورہ روم ۲۷۶
- سورہ لقمان ۲۷۷
- سورہ أحزاب ۲۷۸
- سورہ سبأ ۲۸۲
- سورہ فاطر ۲۸۹
- سورہ یس ۲۹۳
- سورہ صافات ۲۹۸
- سورہ ص ۳۰۳
- سورہ زمر ۳۰۶
- سورہ مؤمن ۳۰۷
- سورہ فصلت ۳۱۳
- سورہ شوری ۳۱۴
- سورہ زخرف ۳۱۶
- سورہ دخان ۳۲۱
- سورہ جائیہ ۳۲۳
- سورہ أحقاف ۳۲۵

- سورہ محمد ۳۲۷
- سورہ فتح ۳۲۹
- سورہ ق ۳۲۹
- سورہ ذاریات ۳۳۰
- سورہ نجم ۳۳۱
- سورہ قمر ۳۳۴
- سورہ رحمن ۳۳۵
- سورہ واقعہ ۳۳۶
- سورہ حدید ۳۳۶
- سورہ مجادلہ ۳۳۸
- سورہ حشر ۳۳۹
- سورہ ممتحنہ ۳۴۰
- سورہ تغابن ۳۴۱
- سورہ طلاق ۳۴۲
- سورہ ملک ۳۴۳
- سورہ قلم ۳۴۴
- سورہ حاقہ ۳۴۵
- سورہ معارج ۳۴۵
- سورہ نوح ۳۴۶

٣٤٨ - سورة جن

٣٥٠ - سورة مزمل

٣٥٠ - سورة مدثر

٣٥٣ - سورة دهر

٣٥٤ - سورة نبأ

٣٥٥ - سورة نازعات

٣٥٦ - سورة تكوير

٣٥٦ - سورة مطفين

٣٥٦ - سورة انشقاق

٣٥٧ - سورة بروج

٣٥٧ - سورة أعلى

٣٥٧ - سورة غاشيه

٣٥٨ - سورة ليل

٣٥٩ - سورة تين

٣٥٩ - سورة بينه

٣٦٠ - سورة عصر

٣٦٢ - فصل پنجم: استثناءات استثناء

٣٦٣ - لَمَّا

٣٦٤ - لَا

- ۳۶۴ لام -
- ۳۶۶ أو -
- ۳۶۷ حتّی -
- ۳۶۸ دون -
- ۳۶۹ غیر -
- ۳۷۱ نتیجه گیری -
- ۳۷۳ جداول و نمودارها -
- ۳۷۵ خلاصه عربی -
- ۳۸۷ فهرست منابع -
- ۴۰۰ چکیده انگلیسی -

مقدمه:

حمد و سپاس شایسته پروردگاری است که زبان بندگان در وصف کمالش قاصر است و نعماتش در شمارش نیاید.

درودی بیکران بر رسول رحمت و مهربانی، که قفل بسته دل‌های آدمیان را به مفتاح کلامش گشود و راه هدایت و سلامت را بر گم شدگان دریای ضلالت بنمود.

سلامی بی پایان بر ولی و حجت خدا، علی مرتضی و اولاد اطهر او که چراغ راه آدمیانند به راه حق و حقیقت.

سپاس پروردگاری که، کلام وحی را بر زبان رسول حق جاری ساخت و گنجینه ای عظیم و جاودانه در اختیار آدمیان نهاد تا راهی روشن و استوار فرا روی رشد و تکامل آنان باشد.

قرآن، لطفی است جهان شمول از جانب پروردگار، که موجبات سعادت بشری را فراهم ساخته و آثار صنع و نشانه های حکمتش را در گستره الفاظ و عبارات آن، هویدا کرده است. در واقع، خداوند چنان حکیمانه و دقیق به قرآن نظم بخشیده که تصاویر زیبای هنری طبیعت جهان آفرینش، در کلماتش انعکاس یافته است و هرگونه تغییری در آن، معنا را مختل ساخته و حقیقت آن را دگرگون می کند.

امام علی (ع) در عظمت قرآن کریم می فرماید: « وَ كِتَابُ اللَّهِ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ نَاطِقٌ لَا يَعْيبُ لِسَانَهُ، وَ بَيْتٌ لَا تُهْدَمُ أَرْكَانُهُ، وَ عِزٌّ لَا تُهْزَمُ أَعْوَانُهُ: کتاب خدا که در میان شماست گویایی است که زبانش خسته نمی شود، و خانه ای است که ارکان آن خراب نمی شود، و غالب است که یارانش شکست نمی خورند»^۱.

^۱ فیض الاسلام: نهج البلاغه، جلد، بی نا، ۱۳۷۱ هـ. ش، ص ۴۱۲.

الفاظ و عبارات قرآن چنان به هم پیوند یافته و کلام را دلنشین ساخته که زیبایی آن، به عنوان یکی از جنبه های اعجاز مطرح بوده و حتی سخن آوران عرب را از آوردن همانند آن عاجز کرده است. زیبایی شناسی و تصویرسازی هنری یکی از گرایش های فطری بشر است که بحث در مورد آن، اذهان بسیاری را به خود مشغول کرده و آراء و نظرات گوناگونی در این زمینه ارائه گردیده است. از منظر زیبایی شناسی، آنچه زیبایی را متبلور ساخته و حس زیبایی را بر می انگیزد، روشنی و صراحت، پاکی و صافی، سادگی و تنوع، نظم و ترتیب و تناسب اجزاء است. در واقع، علم زیباشناسی، مکانیسم مدرنی است که عناصر بنیادی ادراک دینی جهان هستی را برای ذهن بشری فراهم ساخته است. طبیعی است که دستیابی به چنین امر خطیری، مستلزم آشنایی با مبانی سازه های کاربردی آن می باشد. به هر حال این حوزه، مجال تدبیر و اندیشه بسیار دارد و انکار نمی توان کرد که نادیده انگاشتن آن، با وجود ژرفکاوی ها و ریزه کاری هایی که مشتمل بر آن است؛ تنها، مانعی در راه دستیابی به حقیقت خواهد بود.

یکی از عرصه های زیباشناسی هنری، شناخت زیبایی کلام است که «بلاغت» نامیده می شود. بلاغت امری ذوقی است که از علم روان شناسی و زیبایی شناسی سرچشمه گرفته است و به عنوان یکی از معیارهای سنجش آثار ادبی و هنری، جایگاه ویژه ای دارد. بی شک، بحث در جنبه های اعجاز قرآن خصوصاً از منظر زیبایی شناسی آن، و آگاهی بر آراء تحلیلی و نظریه های تفسیری پیشینیان، صرف نظر از کم و کاستی های آن و اختلافاتی که بعضاً در این زمینه وجود دارد، گذشته از ارتقاء زبان و مصونیت از لغزش و اشتباه در کلام، گامی شایسته، در جهت نزدیک شدن به حقیقت قرآن، و گسترش کاوشهای دینی و متبلور ساختن ارزش های الهی خواهد بود.

بلاغت از جمله علمی است که طی قرن های متوالی به ویژه قرن پنجم و ششم هجری، آثار گرانقدری از آن برجای مانده که مشتمل بر اسلوب ها و شگردهای مختلفی است در جهت آشکار کردن رموز کلام و نحوه تأثیرگذاری بر شنونده. همچنین بلاغت، تعبیری دقیق از هویت زبان عربی است که توسط سه دانش معانی، بیان و بدیع، به درک بهتر حقائق سخن و جایگاه لغت

در کاروان کلام کمک می کند. کاملاً واضح است که میان قرآن و بلاغت، رابطه ای تنگاتنگ وجود داشته و انفکاک این دو عملاً غیرممکن است. تألیف و تدوین کتب بلاغی به طور مستقل از قرآن، در قرن سوم و چندین قرن پس از نزول قرآن، به معنی جدایی این دو نیست؛ چراکه قرآن سرشار از ظرائف سخن و مکمل مباحث بلاغی و بلکه بهترین مصداق برای آن است. لذا کهن ترین و ارزنده ترین سند علمی در شناسایی اسرار بیان، لطائف و ظرائف زبان عربی محسوب می شود. بلاغت نیز شیوه ایست در جهت نمایاندن اعجاز قرآن. این نوشتار تلاشی است در جهت تبیین بخشی از جنبه های زیباشناختی آیات قرآن در حیطه اسلوب استثناء، تا فهم معانی ثانوی عبارات و تعیین حوزه های کاربردی آن را ممکن سازد.

قداست و اهمیت کاوشهای قرآنی، نگارنده را بر آن داشته است تا به منظور احتراز از تفسیر به رأی، با نهایت جدّ و جهد، و در حد توان، با مطالعه دقیق تفاسیر برجسته و استمداد از کتب بلاغت و صرف و نحو، به بررسی آیات بپردازد. جامعیت آراء مذکور در ذیل هر آیه، و ارزش گذاری بر منابع موجود، نکته ای است که نمی توان به طور قطع از آن سخن گفت؛ چراکه هر کسی به قدر دانش خود، توانایی ادراک دارد؛ و تنها خداوند، عالم به اسرار نهفته در قرآن است « ما یَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ »، (آل عمران: ۷).

چنانکه بیان گردید این رساله به منظور بررسی اعجاز قرآن بر مبنای بلاغتِ نهفته در آیات استثناء، نوشته شده و در تنظیم آن، اغراض استثناء مدّ نظر بوده است؛ البته چنین بحثی ایجاب می کند که نحوه کاربرد ادات استثناء و نکات دستوری آن نیز در قرآن مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین در فصل اول، با نگاهی اجمالی و گذرا به دور از زیاده گویی فلسفی، به مبحث زیباشناختی پرداخته شده است و در فصل دوم، بلاغت که همان زیبایی شناسی سخن است مورد بررسی قرار می گیرد. فصل سوم، مشتمل بر نکات نحوی استثناء می باشد. در فصل چهارم که بخش اصلی رساله محسوب می شود، شواهد استثناء، بر اساس ترجمه آیت الله مکارم شیرازی نوشته شده، و سپس نکات نحوی آن بیان گردیده است. در نهایت، بررسی اسلوب بلاغی آیات، با نظر بر آراء مفسرین و قدم در سلک آنان و دخیل داشتن استنباط شخصی انجام شده است،

البته لحاظ آیات قبل و بعد، سیاق کلام، و مقتضای حال، از لوازم این پژوهش می باشد . فصل پنجم، به بررسی موارد شاذ و نادر اختصاص یافته است .

این مباحث ضمن اینکه در درک عمیق خواننده از آیات قرآن مؤثر است، او را با مقوله ی دستور زبان عربی آشنا ساخته و به طور غیرمستقیم، در فهم اسلوب بیان، یاریگر اوست .

انجام این پژوهش به شیوه کتابخانه ای بوده و از منابع مهمی چون تفسیر «الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل» زمخشری، «تفسیرالمیزان» علامه طباطبایی، «البحرالمحیط» ابوحیان اندلسی، «التفسیر الکاشف» محمدجواد مغنیه، «تفسیر نمونه» آیت الله مکارم شیرازی، و «الإتقان فی علوم القرآن» سیوطی و... استفاده شده است .

زمخشری از مفسرانی است که به تأویل آیات با توجه به اسلوب بیان آنها پرداخته و با پیوند میان قرآن و بلاغت، مبانی علوم بلاغی را به اوج شکوفایی خود رسانده است . کتاب «تفسیرالکشاف عن حقائق غوامض التنزیل» علاوه بر تفسیر، یک اثر ادبی ارزنده محسوب می شود؛ چراکه حاوی بسیاری از نکات بلاغی است . علامه طباطبایی نیز در تفسیر المیزان به طور گسترده به شرح و تفسیر آیات پرداخته و در این میان، از ظرائف بلاغی و نکات صرفی- نحوی آن غافل نبوده است. همچنین در سایر تفاسیر قرآن جسته و گریخته به برخی وجوه بلاغی آیات اهتمام گردیده است .

امیدوارم که این رساله انگیزه ای شود برای دانشجویان تا پژوهش های خود را در زمینه های قرآنی انجام دهند و ان شاءالله که در پرتوی عنایات الهی و توجهات حضرت بقیه الله الأعظم (عج)، زمینه پیشرفت همه علاقمندان به قرآن فراهم گردد و آثار ارزشمند بسیاری در این زمینه تدوین گردد؛ که قطعاً هر یک از آنها در جایگاه خود اثرگذارند.

فصل اول :

زیبایی شناسی

فصل دوم :

بلاغت

فصل سوم :

استثناء

فصل چهارم :

شواهد استثناء در

قرآن کریم

فصل پنجم :

استثناءات استثناء